

УДК 1:111.83:316.022.2

**ПАРАЛЕЛІ МІЖ ПОНЯТТЯМИ “МАСА” ТА “DAS MAN” У
Х. ОРТЕГО-І-ГАСЕТА І М. ГАЙДЕГЕРА**

Марина Лазарева

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: marinalazareva9@mail.ru*

Висвітлено поділ реальності на людську та соціальну, а також вплив останньої на самість особи. Проаналізовано процеси усереднення, викликані життям у масовому суспільстві. Досліджено поняття *das man* та модули неавтентичного буття. Розглянуто феномен публічності й пов'язану із цим втрату відповідальності за вибір та вчинки. Зосереджено увагу на ролі Іншого у житті людини. Проведено аналогії між поняттями маси і *das man*, а також проаналізовано можливість їхнього ототожнення. Охарактеризовано автентичне буття, яке передбачає усвідомлення своєї кінечності та тимчасовості. Зроблено акцент на важливості саморефлексії та переосмисленні власного буття.

Ключові слова: маса, *das man*, публічність, усереднення, Інший, відповідальність, саморефлексія, практика.

У ХХ столітті проблема масовості викликала гучний резонанс у дослідженнях філософського та соціального характеру. Сьогодні ж розробці питання про місце та роль індивіда в масовому суспільстві приділяють набагато менше уваги. Проте таку проблему не можна вважати вичерпаною: незважаючи на критику масового суспільства, запропоновану Х. Ортегою-і-Гасетом ще 80 років тому, ситуація в цілому не поліпшилась, а суспільство не стало менш масовим, більше того, з розвитком технологій маси лише укріпили свої позиції.

Динаміка сучасного світу не дає людині можливості зупинитись та осмислити своє існування. Буденність займає лівову частинку нашого буття і майже не залишає часу на споглядання самих себе. Життя стало схожим на проїзд у швидкісному потязі: коли людина встигає лише помітити те, що її оточує, але не осмислити чи хоча б зупинити на цьому думку. Таке ковзання по предметах не дає змоги сформувати смисли та цінності, поставити цілі, а це, своєю чергою, формує нігілістичний світогляд. Для того, щоб виробити думку, потрібно вміти мовчати, вміти вслуховуватись у себе. Однак для такого вслуховування необхідно заглушити постійний шум навколо: у нашому помешканні завжди лунає звук телевізора чи радіоприймача, у транспорті, магазинах, перукарнях тощо ситуація така ж сама. У такий спосіб суспільство, коли ми переконані, що відпочиваємо від нього, продовжує втручатись у наші думки: ми не чуємо голосу нашого Я, нашої совісті: тиша стала небаченою рідкістю. Ми не можемо говорити про самоспоглядання чи навіть можливість самоспоглядання, якщо наша увага постійно роздроблена на тисячі навколишніх нас предметів.

Суспільство переконало нас у тому, що самотність – це негативна характеристика буття. Самотність асоціюється з пригніченістю, забуттям, нещастям,

тобто з тими станами, яких людина прагне уникати у своєму повсякденному житті. Водночас Х. Ортега-і-Гасет зауважує, що істинно мій світ – це світ самотності. Ми ж намагаємось приглушити самотність у страху перед її голосом. З іншого боку, далеко не всі хочуть чути цей голос, адже почувши його, життя докорінно змінюється, і замість готових рішень доводиться докладати власних зусиль до тлумачення свого буття. Це – нелегка праця, тому й утворюється клас людей, яких влаштовує серединне існування, звільнене від відповідальності та постійного самовтримання себе у своєму тут-бутті.

Мета статті – дослідити характеристики буття людини у масовому суспільстві. Порівняти поняття “das man”, введене М. Гайдегером, із поняттям маси, яке досліджує Х. Ортега-і-Гасет. Проаналізувати наслідки, які викликає масовізація та модуси неавтентичного буття. З’ясувати, чи можна розглядати масовість як форму неавтентичного існування людини.

Вагомі дослідження феномену масовості провели, зокрема, Е. Фром, А. Маслоу, Х. Ортега-і-Гасет, М. Гайдегер, Ф. Ніцше, Т. Адорно, Г. Маркузе, Ю. Габермас та ін. Поняття “das man” досліджено у працях таких мислителів, як Г. Дрейфус, Ф. Олафсон, Т. Карман, Д. Ольшанський та ін. В українській літературі проблеми масовізації людини і суспільства чи то конкретно, чи то побіжно розробляють Є. Головаха, О. Донченко, Н. Костенко, В. Танчер, А. Ручка та ін. Варто зауважити, що порівняння доробків М. Гайдегера та Х. Ортега-і-Гасета проводиться в ділянці дослідження техніки, питання ж буття людини переважно залишається поза увагою.

Розпочнемо із зауваження, що Х. Ортега-і-Гасет розділяє дві реальності – людську та соціальну. У межах дослідження розглядатимемо макросвіт як реальність соціальну – світ у цілому, а мікросвіт – як винятково людський світ, світ людської самоті. Особливістю мікросвіту є його здатність дистанціюватись від світу зовнішнього. Як зазначає Х. Ортега-і-Гасет, людина – єдина реальність, яка має змогу втекти із зовнішнього світу й поринути у світ, який не даний нікому, крім мене: це “дивовижна здатність людини тимчасово звільнитись від рабства речей... можливість більш менш надовго зрікатись навколишнього без фатальних наслідків; ...можливість знайти притулок на час цих таємних відлучень” [4, с. 485]. Я – єдиний носій мого світу: він не доступний ні іншому, ні макросвіту. Проте навіть цей світ не є початково мій, більше того, він створений і нав’язаний мені зовнішнім світом. Від самого народження мій світ одразу ж стає “метою” макросвіту: він формує мої знання, опосередковує мій досвід, нав’язує стереотипи і пропонує правила поведінки, обмежуючи мене у виборах та свободі.

Мікросвіт є від народження відкритим світу зовнішньому. Однак настає момент, коли виникає потреба обмежити вплив макросвіту, зачинити внутрішній світ та заборонити доступ ззовні. Це відбувається переважно у тих ситуаціях, коли наша свідомість – зернина, яка була придушена зовнішнім світом, – починає опиратись запропонованим стандартам. У психології це назвали “підлітковий вік”, період, коли важко контролювати поведінку та формування молоді особи. Цей вік суспільство розглядає як неминучий, проте обмежений – бунт молодості з часом витісняється. Суспільство пропонує особі взаємовигідну угоду: “правильна поведінка”, відповідність усередненим стандартам в обмін на комфортне життя у суспільстві та захищеність. Більшість пристає на пропозицію, оскільки будувати світ самотійно

важко і проблематично – той, хто обирає життя відірваного від суспільного вільнодумця, прирікає себе на існування у постійній боротьбі зі світом зовнішнім, який є однозначно сильнішим та міцніше вкоріненим.

Фізика пропонує багато прикладів того, як більше тіло притягує менше (гравітаційні сили, будова Сонячної системи і т. ін.). Проведемо аналогію із масою в соціальному плані: маса вже за визначенням передбачає велику кількість людей, у результаті співіснування яких усереднюються якісні відмінності окремих індивідів (елементів цієї маси) й вони починають функціонувати як один організм. Коли ж окрема особа намагається покинути межі цього організму, виявляється, що це не так просто зробити: виходячи за межі маси, індивід прирікає себе на нерозуміння та осуд. Адже для маси властиво заперечувати й осуджувати все, що відрізняється від неї та чого вона не розуміє. Для того, щоб полишити комфортне середовище “всіх за одного та одного за всіх”, людина потребує великої мужності та сили волі. Але й за умови наявності зазначених чеснот зовсім не обов’язково, що їй вдасться перейти у світ, протилежний масовому. Важливим на цьому етапі вивільнення є саморефлексія індивіда – усвідомлення, що його бажання та мрії є нав’язаними ззовні, а не вибрані ним самостійно, що моральні норми прирікають його жити у світі, де кожне правило встановлене суспільством – масою індивідів, яка не має обличчя, отже, не несе відповідальності. Саморефлексія дає можливість зупинитись і вимкнути буденну свідомість, заглибитись у себе та переосмислити власне буття, поставити собі запитання й отримати не попередньо готову відповідь, а відповідь, яка буде вироблена самостійно.

У цьому контексті варто зауважити, що питання неможливості сконцентрувати увагу на собі не виникає у ХХІ ст., а має більш глибоке коріння. Так, філософ німецького класичного періоду Й.Г. Фіхте вже на той час був стурбований проблемами саморефлексії людини. Мислитель закликає: “Вникни у самого себе, оберни свій погляд від усього, що тебе оточує, і спрямуй його всередину себе... Йдеться не про будь-що, що поза тобою, а лише про тебе самого” [5, с. 448]. Це свідчить про те, що така проблема чи інтуїтивно, чи свідомо поставала перед філософами ще у ХVІІІ ст.: вже тоді речовий світ виходить для людини на перший план, зосереджує на собі всі сили та спрямування, не залишаючи місця самопізнанню.

Перейдімо до безпосереднього порівняння поняття маси із поняттям неістинного існування М. Гайдегера. Відразу ж зауважимо, що німецький мислитель, аналізуючи “das man” як модус неавтентичного буття людини, не використовує поняття “маса”. Проте це не заважає проводити аналогії з думками Х. Ортеги-і-Гасета. Отже, масу іспанський філософ визначає як посередність, як одноманітний тип людей без облич. “Належність до маси – чисто психологічна ознака, і зовсім не обов’язково, щоб суб’єкт фізично до неї належав. ...Людина маси – це та, яка не відчуває у собі жодного особливого таланту чи відмінності від усіх, хорошого чи поганого, яка відчуває, що вона – така сама як усі інші, й водночас зовсім не стурбована цим, навпаки, щаслива почувати себе такою ж як усі” [3, с. 19]. Людина маси не має моралі, не виробила власну позицію, не володіє системою цінностей. Філософ зазначає, що людині маси характерні дві особливості: нестримне зростання життєвих бажань та принципова невдячність до всього, що дало змогу так жити. Принагідно зауважимо, що міркування Х. Ортеги-і-Гасета на тему масовізації людини та суспільства були влучними та своєчасними, проте ніяк не вплинули на покращення

ситуації. Починаючи з XXI століття, яке принесло зі собою небачений розвій технологій, винайдення Інтернету та сучасних засобів зв'язку, життя в масовому суспільстві стало звичним і більше не зацікавлює дослідників як конкретна соціальна проблема.

М. Гайдегер, будучи сучасником Х. Ортеги-і-Гасета, також зіткнувся із ситуацією “повстання мас”, проте він зосередив свою увагу на феноменологічному аналізі буття людини. Німецький мислитель не пише про масу, однак уводить поняття “das man”, аналізуючи неістинне буття людини. (Переклад цього терміна досить проблематичний, і підібрати до нього аналог важко: так, у російському варіанті його перекладають як “люди”, в англійському – як “вони” (від “the They”). Однак у нашій роботі ми віддали перевагу залишити цей термін без перекладу, щоб уникнути неоднозначностей.) “Das man” М. Гайдегер визначає як світ повсякденності, не-самості, загубленості та розсіювання в публічності. Відразу ж зауважимо, що зазначені вище стани людина не переживає у своєму неавтентичному бутті, навпаки, вона відчуває захищеність та повноту свого життя. Аналізуючи “das man”, філософ пропонує поняття “публічність” для характеристики “дистанції, середини, зрівняння як образів буття людей” [6, с. 127]. Публічність знімає з людини відповідальність, дає змогу користатися загальноновизнаними рішеннями та судженнями, створюючи ілюзію, що це знання є єдино істинним та правильним. У публічності все потаємне стає поверховим і досяжним, доступним кожному, не потребує зусиль для засвоєння. Якщо Ж.-П. Сартр писав про те, що кожен примусово бере на себе відповідальність за свій вибір, то в публічності ніхто ні за що не відповідає – життя полегшується у сфері публічності. Щоправда, життя у модусі “das man” – це також вибір, однак вибір несвідомий, а нав'язаний суспільством. Загальнодоступність зрівнює всіх із кожним, людина розчиняється серед інших.

Сфера соціального починається із зустрічі з Іншим. Х. Ортега-і-Гасет аналізує поняття “перспектива людства”, зазначаючи, що одні люди є близькими мені, інші більш далекими, але є й люди, які знаходяться у нульовій близькості – абсолютно невідомі мені. Інший стає для мене масою тоді, коли стирається його обличчя, коли я не вирізняю його з-поміж усіх інших. Але масою я не вважаю людей, які входять у моє найближче оточення (мої батьки, друзі, родичі тощо), – це сфера інтимних стосунків, сфера персонального ставлення. Проте одночасно близькі мені люди не є такими для інших – навпаки, для них вони є масою. Те ж саме стосується і мене: я водночас є Я – мій світ – і є масою без обличчя для Інших. Моє існування поєднує у собі дві реальності – внутрішній світ моєї самості та “світ маски”, якою Я є для Інших. Моє тіло є моїм, і водночас воно є символом мого існування для Інших – тобто частиною світу зовнішнього, світу Інших.

Х. Ортега-і-Гасет звертає увагу на те, що людина маси не визнає над собою жодних авторитетів, керується у своєму житті готовими думками і не ставить собі завдання перевірити засвоєні нею знання. Аналогічно повсякденний спосіб буття людини, який М. Гайдегер характеризує через двозначність, чутки та цікавість, переконує людину в можливості все зрозуміти й досягнути без попереднього проникнення в суть справи. На рівні буденного тлумачення в людини формується впевненість у своїй всеобізнаності. Спосіб бачення людиною світу та себе вже завчасно нав'язаний їй Іншими. Цікавість, з якої міг би зародитись інтерес до справи, на рівні буденного існування розсіюється на предмети навколишнього світу і не стає

рушієм розвитку. У світі “das man” усі все знають, усі про все говорять, але ніхто ні за що не відповідає. Інформація у світі повсякденності переповідається та розсіюється, і в кінцевому підсумку вже не можливо вирізнити першопочатково вкладені смисли.

Саме на прикладі публічності яскраво простежуємо аналогію з масою: відсутність відповідальності, загальне зрівняння, втраченість власного Я та розсіяння серед інших. Як М. Гайдегер, так і Х. Ортега-і-Гасет пишуть про те, що в бутті серед маси (у модусі “das man”) ми робимо так, як роблять інші, говоримо так, як говорять інші, хочемо того, чого хочуть інші. Х. Ортега-і-Гасет називає такі дії звичаями, а абстрактних індивідів, які позбавлені своєї неповторної індивідуальності, – квазііндивідуумами. Життя таких людей зводиться до автоматизму. Звичаї накладаються на людину хоче вона цього чи ні: від самого дитинства нас виховують Інші, які на той час вже стали частиною суспільства, які вже мають сформовані суспільством погляди, бажання і потреби. Наша “закинутість” у світ від самого початку визначена буттям Інших, і освоєний нами світ дається нам через призму Інших. Проте М. Гайдегер вважає, що “вчування – феномен, покликаний прокласти місток від початково єдино даного суб’єкта до початково цілком замкнутого іншого суб’єкта” [6, с. 124], – здатне переорієнтувати стосунки між людьми. Інший є настільки ближчий до мене, наскільки більше я є стурбованим його буттям. Співбуття приховується саме у слуханні одне одного; у масі ж усі кричать, але ніхто нікого не чує, всі мають право голосу, але ніхто не зберігає це право за іншими.

Говорити про протиставлення окремого Я масі ми не можемо, оскільки від самого початку Я входить у буття Інших, визначене ними. Протиставити себе масі може лише саморефлектуюче свідоме себе самого Я, яке прийняло рішення закрити свій світ від зовнішнього, зробило вибір опиратись на свою самість, а не на запропонований алгоритм дій. Але цього замало, щоб буття стало автентичним, яке М. Гайдегер визначає як таке, коли людина усвідомлює свою історичність та конечність. Істинне буття можливе лише перед обличчям смерті. Аналогічно К. Ясперс пропонує поняття “межові ситуації” для характеристики тих випадків у житті людини, які дають їй можливість переосмислити своє попереднє життя як несправжнє, відкрити для себе неналежність свого життя їй самій. Філософ зазначає, що не сама смерть є стимулом до такого переосмислення, а можливість смерті, усвідомлення людиною крихкості свого буття. Отже, лише усвідомивши свою смертність і тимчасовість у цьому світі, я можу відкрити для себе істинне буття. Проте й цього замало. Усвідомлення – це лише частина дороги, яку ми можемо для себе обрати. Для того, щоб буття стало справді істинним, усвідомлене має перейти у дію. Як сказав Ф. Ніцше, легко думати, але важко бути. Переосмислення свого буття потребує не мовчазного усвідомлення, а переходу до конкретних дій. Тож категорія практики є незамінною у переосмисленні свого буття, і їй необхідно приділяти більше уваги у дослідженнях. Це ж стосується праць М. Гайдегера: те, що він акцентував увагу на неавтентичності людського існування, закликав віднайти себе, в цілому не покращило ситуацію. Це ще раз свідчить про те, що усвідомлення проблеми не є її вирішенням. Для прикладу, постійні попередження про глобальні катастрофи, які чекають людство у недалекому майбутньому, а отже, й загроза смерті (а це мало б, згідно з М. Гайдегером, нашоствхнути людину на переосмислення свого буття) не сприяють переорієнтації людської діяльності. З іншого боку, такі прогнози відбуваються на рівні повсякденності й до того ж віддалені у часі. Тому на захист

М. Гайдегера зауважимо, що подібні передбачення можуть бути одним із варіантів чуток, які є характеристикою “das man”, тож у цьому випадку про переосмислення буття не може йтися.

Ситуація вимальовується досить песимістичною. Аскетизм тут не є виходом, більше того, якщо людина спробує “піти від суспільства”, вона відразу ж стане мішенню сотень телеканалів, які будуть полювати на “життя дивака”. Нав’язуючи людині популярність і всезагальну зацікавленість її персоною, суспільство повертає її у свої тенета. Вміння дослухатись до себе не означає фізичне позбавлення себе світу. Цей світ є частиною нас, і ми не зможемо викоринити його зі себе, проте можна спробувати знайти себе у цьому світі – перенести центр ваги на своє Я. Для цього необхідно навчитись слухати і мовчати. Саморефлексія потребує сильної концентрації, вчування в себе, дослухання до внутрішнього голосу. Щоб відімкнутись від навколишнього світу, необхідно хоча на деякий час залишитись на одинці зі самим собою, щоб у тиші почути власні думки.

Підсумовуючи, зауважимо, що ототожнення поняття маси Х. Ортеги-і-Гасета і “das man” М. Гайдегера буде помилковим. Проте паралелі між цими феноменами однозначно існують. Швидше можна сказати, що буття-в-масі є одним із модусів “das man”. Життя в масовому суспільстві зводиться до автоматизму та механізується, втрачається істинний сенс людського існування, придушується людська самість. Попередня визначеність світу та мене у цьому світі Іншими, приглушеність внутрішнього голосу та публічність визначають буття як неавтентичне. Масовість пропонує людині віру у своє безсмертя та всесильність, придушує будь-яку претензію на автентичність, продукує усередненого індивіда. Буттєві проблеми відсуваються в буденному житті на другий план, натомість псевдопроблеми нав’язуються усіма можливими засобами. ЗМІ у цьому плані відіграють далеко не останню роль: їх використовують як засіб легітимації суспільних рішень та суджень. За життя Х. Ортеги-і-Гасета і М. Гайдегера не було таких можливостей, які відкриваються перед людством сьогодні: масове суспільство має у своєму арсеналі майже необмежені можливості – повсюдна комп’ютеризація, надінформатизація, засоби мобільного зв’язку й нарешті Інтернет. Звісно, зазначені мислителі аналізують поняття техніки, проте це далекий відголосок порівняно до сучасних технологій.

Отже, проаналізовані у статті паралелі між масою і das man ще не можна вважати повноцінним дослідженням. Зазначене порівняння приховує у собі конкретні проблеми, на які можуть бути спрямовані подальші дослідження. Зокрема, цікаво буде привернути увагу до такого поняття Х. Ортеги-і-Гасета, як звичаї, які можна розглядати у контексті буття das man та проводити аналогії між причинами їхнього виникнення. Важливо також зосередити увагу на можливих шляхах подолання стану неавтентичного буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. История философии: Энциклопедия. — Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002.
2. *Крастынь С., Майор М.* “Человек-масса” в коммуникативных ситуациях // Телескоп: журнал социологических и маркетинговых исследований, 2007. № 6. С. 28–31.
3. *Ортега-и-Гассет Х.* Восстание масс М.: ООО “Издательство АСТ”, 2002.

4. *Ортега-и-Гассет Х.* Человек и люди / Дегуманизация искусства и другие работы. Эссе о литературе и искусстве. Сборник. М.: Радуга, 1991.
5. *Фихте Й. Г.* Сочинения в двух томах. Т 1. СПб.: Мифрил, 1993.
6. *Хайдеггер М.* Бытие и время М.: Ad Marginem, 1997.

**PARALLELS BETWEEN THE CONCEPTS OF “MASS” AND “DAS MAN”
BY J. ORTEGA Y GASSET AND M. HEIDEGGER**

Maryna Lazareva

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: marinalazareva9@mail.ru*

The division of reality into human and social, and the influence of the last one on the selfity of the person are reflected in the article. Processes of averaging that are caused by the living in the mass society are analysed. A concept of das man and the modi of nonauthentic being are investigated. It is considered the phenomenon of publicity and related to it the loss of responsibility for the choice and acts. Attention is concentrated on the role of Other in the life of a man. The analogies are conducted between the concepts of mass and das man, and it is considered the possibility of their equation. The authentic being that foresees the awareness of one's extremity and temporality is characterized. The emphasis is made on the importance of self-reflection and rethinking of one's own being.

Key words: mass, das man, publicity, averaging, Other, responsibility, self-reflection, practice.

**ПАРАЛЛЕЛИ МЕЖДУ ПОНЯТИЯМИ “МАССА” И “DAS MAN”
Х. ОРТЕГИ-И-ГАССЕТА И М. ХАЙДЕГГЕРА**

Марина Лазарева

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: marinalazareva9@mail.ru*

Отражено деление реальности на человеческую и социальную, а также влияние последней на самость osoby. Проанализированы процессы усреднения, вызванные жизнью в массовом обществе. Исследовано понятие das man и модусы неаутентичного бытия. Рассмотрен феномен публичности и связанная с этим потеря ответственности за выбор и поступки. Сосредоточено внимание на роли Другого в жизни человека. Проведены аналогии между понятиями масса и das man, а также рассмотрена возможность их отождествления. Охарактеризовано аутентичное бытие, которое предусматривает осознание своей конечности и временности. Сделан акцент на важности саморефлексии и переосмыслении собственного бытия.

Ключевые слова: масса, das man, публичность, усреднение, Другой, ответственность, саморефлексия, практика.

Стаття надійшла до редколегії 21.03.2010

Прийнята до друку 26.04.2011